

Latin-Amerika és a világrendszer: centrum–periféria viták és társulások¹

Bevezetés

Latin-Amerika és a Karib-térség gazdasági, politikai viszonyainak belső megosztottságát a nemzetek feletti társulások létrejötte okozza. Ennek nyomán ugyanis újfajta geopolitikai szemlélet kezd érvényesülni, mely nem korlátozódik a gazdaság és a kereskedelem területére, hanem kiterjed a centrum és a periféria közötti hatalmi erőterek és hatókörök egyre intenzívebb kapcsolataira is, és egyfajta kettősséget eredményez. Egyrészt Észak és Dél között a szabadkereskedelmi társulások szelleme érvényesül. Jó példái ennek az észak-amerikai térségben az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) és a Szövetség Észak-Amerika Biztonságáért és Haladásáért (*Security and Prosperity Partnership Of North America*, SPP), valamint az ellentmondásos közép-amerikai kezdeményezések, mint a Kolumbiával bővült Puebla Panama Terv (*Plano Puebla Panamá + Colombia*, PPP+C), a Dominikai Köztársaság, Közép-Amerika és az USA közötti szabadkereskedelmi egyezmény (*Dominican Republic – Central America Free Trade Agreement*, – DR–CAFTA) és maga a Kolumbia Terv (*Plan Colombia*). Másrészt, a centrális nagyhatalmak pozícióit megkérdőjelezi az új Dél–Dél formációk és egyezmények, közülük a leglátványosabbak a Dél-Amerikai Nemzetek Uniója (UNASUL/UNASUR), új bankrendszerével, új energetikai és infrastrukturális egyezményeivel, a Regionális Dél-Amerikai Infrastruktúra Integrációs Kezdeményezés (IIRSA), a Déli Közös Piac (MERCOSUL/MERCOSUR) és a Bolívari Alternatíva a Mi Amerikánk Népei Részére (ALBA) kezdeményezései.

Ennek a szupranacionális dimenzióknak a létrejötte a nemzetközi kapcsolatok újrendeződéséhez, újjászerveződéséhez vezet, mivel átforgatja a központi hatalmi blokknak a perifériához való viszonyulását, és olyan lépéseket eredményez, melyek átalakítják a világrendszer arculatát. Ebben az összefüggésben, Latin-Amerikában illetve a Karib-térségben azokat az országokat – Brazíliát és Mexikót – tekinthetjük közvetítőknak vagy mediátoroknak, melyek képesek tényleges félperifériaként viselkedni. Az előbbi magát globális hatalomként határozza meg (amit az Európai Unió² el is fogadott 2007-ben), megkérdőjelezi a centrum világ-

hatalmi pozícióit, míg Mexikó Észak-Amerika stratégiai szövetségeseként lép fel, bár helyzete ugyanakkor alárendelt a centrumhoz, az Egyesült Államokhoz képest.

A latin-amerikai félperifériának ez a felemelkedése átrajzolja az együttműködés–rivalizálás térképét a hozzájuk kötődő országok vonatkozásában. Az államok közössége nem vonhatja ki magát az új, neoliberalizmus ellenes szereplők – legyenek azok egyes országok vagy szupranacionális szervezetek – hatása alól. Ellenállásuk ereje az alrégiók, az országok és a nemzetek feletti szerveződések szintjén is befolyásolja a geopolitikai döntéseket, és nem marad csupán az új keletű *baloldali* kormányok által irányított államok belügye. Ezek az aktorok a világrend eddigitől eltérő társadalomszemléletét kínálják, amiről persze még ki kell derülnön, jelent-e valódi alternatívát.

Elméleti vázlat

A leggyakrabban idézett, kritikai geopolitika-elméletek a világrendszer-elemzéseket állítják előtérbe. Ennek az irányzatnak egyik legkiemelkedőbb képviselője Peter Taylor, aki lehetségesnek tartja ugyan a globális rangsor kritikai szempontú elemzését, de a geopolitikai „realista” iskolától eltérően adottnak tekinti a világban uralkodó politikai földrajzi viszonyokat, elfogadva a *status quo*-t.

Taylor – Immanuel Wallerstein teóriáját követve – a *társadalmi változás* történeti-térbeli alakulását tanulmányozta, kiegészítve a *longue durée* történelmi perspektívájával és a fejlődés-elméletek neomarxista kritikájával, ezeken alapszik sajátos történelemszemlélete és térség-elmélete.

A Taylor által továbbfejlesztett politikai földrajz, a térbeli elhatárolódás alapjaként fogadja el a világgazdaság hármass felosztását – centrumra, perifériára és félperifériára –, ami Wallerstein értelmezésében a világgazdaság kizsákmányolási *folyamatainak* velejárója, és térbeli kivetülése annak a rendszernek, melyet a kapitalista gazdaság működéséből adódó fellendülések és válságok ciklikus váltakozása befolyásol. Taylor a fenti skálán kívül még három másik, a speciális meghatározottságokkal összefüggő rangsort is felállított: a világgazdaságát, melyhez tekintetbe veszi a realitásokat, a tapasztalatokra építő lokális skálát és a nemzetállamit, amely az ideológia témakörével kapcsolódik össze. (Taylor – Flint, 2002. 35. o.)

Ez a megközelítés azonban úgy kezeli a világgazdaságot, mint ahol a rangsor örökre eldőlt, és nem számol az ellentmondásos folyamatokkal, melyek a rendszert jelenleg is alakítják. Pedig a világban végbemenő változások magyarázata ma nem vezethető le kizárólag az országok közötti hierarchiából, bár tagadhatatlan, hogy a centrális államok megléte tartósan bizonyul, és nélkülük a kapitalista gazdaságpolitika, valamint a globalizációról szóló meghatározó diskurzus fenntarthatatlan lenne.

Említettük már, hogy a latin-amerikai és a karibi gazdasági és politikai viszonyok belső megosztottsága a nemzetek feletti szerveződések létrejöttével van összefüggésben, és ezek olyan újfajta geopolitikai szemléletet érvényesítenek, amely nem korlátozódik a gazdaság és a kereskedelem területére, hanem kiterjed a centrum és a periféria közötti hatalmi erőterek és hatókörök egyre intenzívebb kapcsolataira is. Ugyanakkor kialakultak, léteznek a civil társadalom nemzetközi hálózatai, a maguk társadalmi átalakulást követelő, közös illetve eltérő igényeivel, mindazzal, ami saját térbeli identitást kölcsönöz nekik, és ami az ellenállás folyamatos térnyerését hozza, szemben azokkal a tendenciákkal, melyek korábban kizárólagosak voltak a világgazdaságban illetve az államok szintjén.

Ilyen módon rétegződik egymásra több, párhuzamosan működő, térbeli skála, melyek különös összetettséget adnak a mai latin-amerikai és karibi gazdasági rendszer arculatának. Ezeknek, a korábbi hármás felosztást meghaladó rangsoroknak a figyelembevétele, használata alapvető jelentőségű, hogy megértsük a jelenlegi helyzetet és a félperifériák felemelkedését Latin-Amerikában, illetve azt az alternatív társadalom felfogást, mely szembe helyezkedik a meglévő mechanizmusokkal, hierarchiával és a domináns politikai, gazdasági és kulturális viszonyrendszerrel.

A centrum és a periféria kapcsolatában meghatározó szerepe van a félperifériának. A centrum és periféria kifejezések használata a világrendszer elemzésben, látszólag, nem reflektál a földrajzi zónákra, régiókra vagy államokra, csak a komplex folyamatokra. Bizonyos területeket azért sorolunk a centrumhoz, mert ezek irányítják a kizsákmányolást és az értékfelhalmozást, illetve, ennek megfelelően, a perifériát az határozza meg, hogy a centrum kizsákmányolja és alárendelt helyzetbe hozza a központosítást és az anyagi javak felhalmozásának szempontjai szerint.

A centrumban a viszonylag magas fizetésekhez modern technológia és diverzifikált termelési mód társul. A periférián az alacsony bérek, a kezdetlegesebb technológia és az egyszerűbb végtermékek kombinációja a jellemző.

A félperiféria az a terület, ahol e kettő keveredik. Jellemzői elsősorban azokban a zónákban, régiókban vagy államokban érvényesülnek, melyek egyszerre kizsákmányolói a perifériának, ugyanakkor szenvedő alanyai a centrum általi kizsákmányoltságnak. Ezt a csoportot nagyobb dinamizmus jellemzi, és tagjai elvárják, hogy a gazdasági elemzéseken túl részesei legyenek az őket érintő folyamatoknak és a politika formálásának.

Társulások a félperifériák és a kontinens gazdasági és gazdaságon kívüli szerveződései között

A nyugati félteke eltérő gazdasági, politikai és katonai elképzeléseit megjelenítő, nemzetek feletti társulások és blokkok alkotta összképből

válík csak érthetővé a centrum és a periféria viszonyának mai latin-amerikai állapota. A szerveződészek egyik típusához azok az utóbbi években formálódó, Észak és Dél szabadkereskedelmi kapcsolatait fenntartó, folyamatos kezdeményezések tartoznak, melyeknek háttérében az USA egyértelmű vezető szerepe és dominanciája áll. Mexikó emellett a társulási forma mellett kötelezte el magát. Egy másik típust alkotnak a Dél–Dél szövetségek vagy tömbök, melyek finoman megkérdőjelezik a világrendszer centrumának hatalmi struktúráját és a kontinensen uralkodó viszonyokat. A Dél–Dél kezdeményezésekben Brazíliaé a vezető szerep. Stratégiája azon alapszik, hogy magát autonóm világhatalomnak tekinti, melynek nincs szüksége az USA-hoz való közeledésre. Mindezek mellett pedig Venezuela is feltűnt, mint erősödő félperiféria, mely támogatja a hegemonia-ellenes törekvéseket az Egyesült Államokkal szemben.

Az Észak–Dél viszonyrendszer egy gazdasági-kereskedelmi és egy politikai-katonai tengely mentén formálódik. Elsőként Mexikó került az *alárendelt félperiféria körülményei közé*, azzal, hogy csatlakozott a jelenlegi NAFTA-hoz, a kontinens első olyan integrációs programjához, melyben Észak és Dél között aszimmetria érvényesül, az USA–Kanada–Mexikó viszonyban. De vannak a kontinentális kereskedelmi együttműködésnek más, az Egyesült Államok által stimulált változatai is, mint az Amerikai Államok Szabadkereskedelmi Egyezményei (FTAA), amit a kereskedelmi miniszterek 2003-as, VIII. miami-i értekezletét követően újragondoltak és kétszintűvé alakítottak: első szintje az *ernyő*- vagy keret-megállapodás, melyben rögzítették a minden aláíró országra vonatkozó jogokat és kötelezettségeket; a második szintet bilaterális és multilaterális egyezmények alkotják. Ezek olyan országok között jöttek létre, melyek készek az alap-egyezmény tartalmánál több kompromisszum elfogadására.

A második szint a fontosabb, erre mutat az USA és Chile (US–Chile FTA), a Dominikai Köztársaság, Közép-Amerika és az USA (DR–CAFTA), valamint az USA és Panama közötti szabadkereskedelmi egyezmény hatályba lépése, és néhány folyamatban lévő megállapodás, mint a Kolumbiával és Peruval kötendő szabadkereskedelmi egyezmény. Az egyenlőtlen Észak–Dél viszony jegyében született integrációs projekteknél Mexikó aktív szerepet vállal még a 2005-ös, IV. Mar del Plata-i (Argentína) elnöki csúcsertekezlet kudarc³ után is.

Az Egyesült Államok, a térség államainak első számú kereskedelmi partnere, az ellenőrzés olyan csatornáit alakította ki, melyek hatalmi pozíciót biztosítanak számára a tárgyalások során, így Washington kontrollálni tudja a latin-amerikai diverzifikációs törekvéseket. Rugalmas eszköztára alkalmas arra, hogy stratégiai koncessziókat szerezhesen, úgy, ahogy ez Kolumbiában vagy Paraguayban történt, ahol az Egyesült Államok katonáinak biztosították a sérthetlenség feltételeit, ráadásul Kolumbia még katonai bázisok létesítésére is engedélyt adott.

Az utóbbi faktor eredményezte a *politikai-katonai tengely* kialakulását. Ebben nagy szerepe van – követve az Észak–Dél orientációt – a Szö-

vetség Észak-Amerika Biztonságáért és Haladásáért (SPP) egyezmény elfogadásának és életbe lépésének. A megállapodásra jellemző, hogy parlamenti támogatottsága alacsony, hiányzik belőle a társadalmi program, illetve nincs mögötte megfelelő politikai felhatalmazás ahhoz, hogy rendkívüli jogosítványokat adjon a kanadai, az Egyesült Államok-beli és a mexikói gazdaság legnagyobb, a kereskedelmi és a politikai hatalmat koncentráló magánvállalkozói csoportjainak, valamint hogy életbe léptesse a széleskörű egészségbiztosítási, élelmezési, energiaellátási és katonai reformokat. (Preciado, 2008.) Ez a stratégia a biztonság és az üzleti érdekek összehangolását célozza, amit a mexikói kormányok – Vicente Fox (2000–2006) és Felipe Calderón (2006–2012) idején – lelkesen támogattak, mint a geostratégia egy sarkalatos elemét, amely Mexikóból (szándékuk ellenére) *alárendelt félperifériát* csinált.

Az SPP illeszkedik a preventív biztonságpolitika és a globális terrorelleltes hadviselés (GWOT) összefüggéseibe, kapcsolódik az USA biztonsági doktrínájához, melyet szeptember 11-e óta alkalmaz a régióban. Ebben kiemelkedő szerep jut az Északi Parancsnokság illetékes felelősségi területének (*Area of Responsibility* – AOR), amit 2002 októberében alakítottak ki, és amely felöleli az Alaszkától Mexikó déli határáig terjedő térséget, beleértve a Karib-tengert és egy-egy 500 tengeri mérföld szélességű zónát az Atlanti- és a Csendes-óceánon. Az Északi Parancsnokság azzal a céllal jött létre, hogy növelje a haderőt az észak-amerikai regionális biztonsági övezetben.

Déli irányban haladva, a mezo-amerikai térséget (ide tartozik Mexikó délkeleti része és Közép-Amerika) fogja át a Puebla Panama Terv, amit újra élesztett Kolumbia 2006-os csatlakozása. Ezzel az északi potenciál hatékony geopolitikai eszközhöz jutott a dél-délkeleti relációban. Itt megint csak Mexikó a kapocs Közép-Amerika és az Egyesült Államok között, ahogy az USA és a két aktív, andoki biztonsági stratégiai régió viszonylatában, a Kolumbia Terv és az Andoki Regionális Kezdeményezés⁴ esetében is. Közülük az előbbi Latin-Amerikában még mindig a legjelentősebb észak-amerikai katonai támogatási csomag, ami nem csak abból áll, hogy 2002-ben újra indult, második fázisába lépett a drogellenes küzdelem, hanem magába foglalja a Kolumbia déli területeit ellenőrző, lázadó gerillák ellen indított katonai offenzívát, az úgynevezett Hazafias Tervet (*Plan Patriot*) is.

Mexikónak és Kolumbiának a nemzetközi fórumokon és intézményekben történő, folyamatos diplomáciai közeledésen túl egyre fontosabbá válik a *Mérida-kezdeményezés* (más néven Mexikó Terv), amit a Kolumbia Terv valamiféle Mexikóra adaptált változatának szán az Egyesült Államok külügyminisztériuma. Finanszírozása bilaterális alapon történne, bár míg a washingtoni kongresszus előzetes garanciákat kért a mexikói kormánytól az emberi jogok tiszteletben tartására a drokkereskedelem ellenes háború folyamán, addig Felipe Calderón elnök egyoldalúan létrehozott egy 500 millió dolláros különleges alapot.

A mexikói külpolitika maga is kereste a közeledés lehetőségét az Andoki Kezdeményezéshez, ami nem más, mint a Kolumbia Terv legfontosabb céljainak regionális kiterjesztése, azaz fellépés a határos országokban folyó droggereskedelem ellen, az erőszak logikája és a drogellenes irtó hadjárat minden mást *felülíró* imperatívusza szerint. Igaz, a projekt térbeli bővítéséhez társulnak gazdaságfejlesztési programok és a piacpolitikát befolyásoló intézkedések is (szabadkereskedelmi megállapodások vagy az andoki kereskedelmi preferencia törvények⁵ bevezetése).

A bilaterális és regionális együttműködési programok sorában meg kell említeni a katonai társulásokról és kedvezményekről folyó tárgyalásokat, kötődjenek azok bármely országhoz a Déli Kúp és az Egyesült Államok között, hiszen strukturálisan ezek mind részét képezik az észak-amerikai centrum valamint a latin-amerikai periféria és félperiféria kapcsolatrendszerének. A Panama-csatorna térségéből való kivonulás (1999) után az Egyesült Államoknak mintegy 10 év alatt sikerült kibővítenie mozgásterét az Andok-Amazónia régió három új, hadászatiilag fontos pontján. Stratégiai háromszöget formált Panama, Kolumbia és Venezuela körül.⁶

Ami a Dél–Dél társulásokat és blokkokat illeti, az utóbbi bő egy évtizedben egyrészt kialakult a gazdasági-kereskedelmi integráció tengelye, folyamatosan szélesedő politikai és társadalmi programmal, másrészt pedig létrejöttek az újabb, innovatív együttműködési formák és projektek, melyeket erősen áthat a latin-amerikai öntudat, ami szinte egységesen uralja a régió mégoly különböző karakterű bal vagy balközép irányultságú kormányainak retorikáját.

Az első típusba tartozik a Déli Közös Piac egyre bővülő intézményrendszere. Itt kétségtelenül Brazíliaé a vezető szerepe, de Venezuela teljes jogú tagként való csatlakozása is folyamatban van, erről a brazil kongresszusnak még döntenie kell.⁷ Ugyanakkor Bolívia, Peru, Chile, Kolumbia és Ecuador is társult országok már. Kiegészítő gazdasági megállapodások sora rendelkezik a szabadkereskedelmi övezetek ütemezett létrehozásáról a felsorolt országok és a MERCOSUL/MERCOSUR között. A Dél–Dél kapcsolatoknak ez az elmélyülése erőt ad a Déli Közös Piacnak ahhoz, hogy terveit összehangolja az Andoki Közösségével (*Comunidad Andina de Naciones – CAN*).⁸

Folytassuk ezen a tengelyen. Az utóbbi években a CAN-nal kapcsolatban két kulcsfontosságú epizód történt. Az egyik Venezuela kilépése volt, 2006 áprilisában. Chávez elnök beszédeiben azzal indokolta ezt a döntést, hogy a CAN-t rendkívül hátrányosan érinti, beolvasztását indítja el a Kolumbia, Peru és az USA között létrejött szabadkereskedelmi egyezmény. A második eset Chile társult tagként történő bevonása volt, annak ellenére, hogy Augusto Pinochet diktatúrája idején kivonult az akkori Andok Paktumból (a CAN 1996 előtti változata – *a ford.*). A Chilével kapcsolatos döntés könnyített az Andok Közösség helyzetén, tekintettel az ország gazdasági erejéből adódó kereskedelmi volumenre, Venezu-

ela kilépése viszont, ha nem is forradalmian, de valamiképpen mégis alapjaiban változtatta meg a dél-amerikai regionális integráció menetét.

Persze a Dél–Dél együttműködésnek is megvannak a maga konfliktusai. Például a Déli Közös Piacon belüli kapcsolatokat erősen próbára tette, hogy Uruguay és Paraguay bírálta Brazíliát és Argentínát, diszkriminatívnak és aszimmetrikusnak minősítve együttműködésük mechanizmusát. Aztán az argentin-uruguayi bilaterális kapcsolatoknak sokat ártott a Fray Bentosban létesített cellulóz üzem ügye, illetve az, hogy Uruguay és az USA szorosabbra fűzte kapcsolatait. A gázkitermelés államosítása Bolíviában szintén feszültségeket generált az ország Brazíliához és Argentínához fűződő viszonyában. A lépés Brazíliában a Petrobras részvényeseinek érdekeit sértette, Argentínában pedig a várható magas földgázárak, a költségek általános emelkedése keltett riadalmat, tekintettel arra, hogy ez a gazdaság egyre kiszolgáltatottabb a gázimportnak.

A két nagy regionális szervezeten kívül, melyek a Déli Kúp fontos országait egyesítik, figyelmet érdemel Közép-Amerika integrációja is, a Karib-tengeri Közösség (CARICOM) és a Karibi Államok Társulása. Ebben az összefüggésben Mexikó, mely a regionális együttműködéshez azért csatlakozott, hogy a Dél–Dél reláció meghatározó központja legyen, elvesztette korábbi vezető szerepét, mivel ma már nem egyetlen ilyen centrum van.

Az újabb társulások között kiemelkedik az UNASUL/UNASUR jelentősége. 2004-ben jött létre, a III. Dél-Amerikai Csúcstalálkozó keretében, a régió politikai és diplomáciai koordinációjára. Ezen kívül fontos még a Déli Közös Piac, a CAN és Chile összehangolt cselekvési terve; a dél-amerikai természettudományos, energetikai és kommunikációs integráció, ezt az IIRA kezdeményezte, és többé-kevésbé autonóm programokból áll. A gazdasági-pénzügyi tengely jelentős eleme a 2007 végén létrehozott Dél Bankja is, mely infrastrukturális beruházásokat valamint állami és magán vállalatokat támogat a térségben.

Ez az utóbbi kezdeményezés – melynek Venezuela volt az elindítója, és amit ma már támogatnak a MERCOSUR országai, Bolívia és Ecuador is – komoly ellensúly a Nemzetközi Valutaalappal, a Világbankkal és az Amerikaközi Fejlesztési Bankkal (IADB) szemben. Lényegében minden olyan pénzügyi szervezettel szemben, amely a gazdasági források áramlását irányítja a centrum és a periféria viszonyában, és amely olyan módon szabja meg a fejlődés feltételeit, hogy minimalizálja az állami beavatkozás hatását a kereskedelemre, elősegítve a nemzeti piacok megnyitását. A Dél Bankja legfontosabb princípiumként érvényesíteni kívánja, az „egy ország egy szavazati jog” elvét, függetlenül az anyagi hozzájárulás mértékétől, ezzel gyakorlati és szimbolikus módon is szakít a latin-amerikai országok közötti tradicionális egyenlőtlenséggel.

Stratégiai-katonai téren jelentős kezdeményezés a Dél-amerikai Védelmi Tanács létrehozása. Legfőbb támogatója Brazília, de Venezuela is folyamatosan napirenden tartja életre hívásának – mint az integráció

elengedhetetlenül szükséges feltételének – kérdését. A 2008. május 23-i UNASUR csúcstalálkozón az Uruguay-t képviselő alelnök illetve a jelenlévő 11 államelnök közül 10-en támogatták annak a munkacsoportnak a felállítását, mely 90 napos megbízatást kapott, hogy kidolgozza a Tanács szervezeti felépítésének elveit. Tervezetük különbözik a korábbi katonai szövetségek (pl. a NATO) struktúrájától. Ahogy Nelson Jobim brazil védelmi miniszter fogalmazott, nem operatív erőként működtetik majd, hanem „konzultatív testület lesz azzal a céllal, hogy a régió stabilitását és biztonságát szolgálja”. (Ramos, 2008.) Ettől függetlenül nyilvánvaló, hogy a Tanács a térség katonai önállóságát hivatott demonstrálni a pán-amerikanizmus szellemében fogant és az Egyesült Államok által mozgatott regionális védelmi modellel szemben, melynek középpontjában az Amerikaközi Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés (Riói Szerződés – TIAR) áll, közös szárazföldi és tengeri hadgyakorlatokkal, illetve fontos eleme a latin-amerikai tengerek felügyeletére 2008 júliusában – 58 inaktív esztendő után – újraélesztett Negyedik Flotta. (Ballester, 2008.)

Tehát az UNASUR-t geopolitikai értelemben többdimenziós képződménynek kell tekinteni, melynek vannak gazdasági/kereskedelmi/pénzügyi, politikai/katonai és társadalmi céljai is. Szellemisége a déli Latin-Amerikához kötődik, eszerint a Déli Kúp Latin-Amerika politikai autonómiájának és gazdasági felemelkedésének záloga. Ebben az új formációban Brazília meghatározó szerepet játszik, mint *globális hatalmi ambíciókkal rendelkező félperiféria*.

A politikai-ideológiai tengely eleme a venezuelai és kubai kezdeményezésre létrejövő ALBA. Eleinte a NAFTA-val való éles szembenállással volt jellemezhető. 2005-től kezdődően azonban irányultsága megváltozott, a hangsúly az integráció elmélyítésének szükségességére került, a politikai, társadalmi és kulturális szolidaritást és kooperációt állítva a középpontba. Kiemelt figyelmet kapott többek között a szegénység, a társadalmi egyenlőtlenségek, a diszkrimináció és az analfabetizmus elleni küzdelem. Az Hugo Chávez kormányzat megfogalmazása szerint ez az elképzelés a bolívari integráció betetőzését jelenti. Kifejtésére született meg a *népek és köztársaságok stratégiai uniójának terve*, mely az államok (jelenleg Venezuela, Kuba, Bolívia, Nicaragua és a Dominikai Köztársaság) együttműködése mellett építeni kíván a társadalmi mozgalmakra és a népek csúcstalálkozóira is. Hiszen már létezik lokális csoportok közötti együttműködés több olyan latin-amerikai ország, főleg Peru és Ecuador vonatkozásában, melyek hivatalosan még nem tagjai a társulásnak. (MPPRE, 2007.)

Az ALBA fontosabb kezdeményezései között kiemelt jelentőségűek a *népek közötti kereskedelmi szerződések*. Ezek arra szolgálnak, hogy ellensúlyozzák a hagyományos, gazdasági növekedés-, fejlődés- és jólét-centrikus alá-fölrendeltségi viszonyokat, és hogy – azokban az országokban, melyekkel a kommersziális kapcsolat létrejön – kezeljék prioritásként a társadalmi egyenlőtlenségek elleni küzdelmet. Ezek a

megállapodások elismerik és védeni próbálják a latin-amerikai indián kereskedelem szerveződési formáit, respektálva a kulturális sokszínűséget és a jogos kereskedelmi érdek elvét, kapcsolódnak az amerikai népek csúcstalálkozójaként emlegetett fórumhoz, ami alternatív csoportosulások együttműködésével jött létre, és ellenpontja a latin-amerikai elnöki csúcsoznak. A másik fontos iniciativa, a *TELESUR* néven ismert televíziós program, szintén a bolívari integráció gondolatából merít. Alternatív médiaként működik, szemben a domináns transznacionális telekommunikációs- és sajtóeszközökkel. Ezzel a kezdeményezéssel az ALBA a hegemonia-ellenesség nyíltan ideologikus programját valósítja meg, és bár bizonyos átfedések vannak, nem mond ellent az UNASUR szellemének, inkább kiegészíti azt.

Végül, de nem utolsó sorban a latin-amerikai integráció egy stratégiai jelentőségű pilléréről, az energetikai együttműködésről kell megemlékezni. Ezen a téren is Venezuela a kezdeményező, *Petroamérica* néven vált ismertté három szubregionális társulást magában foglaló programja. Ennek elemei: a *Petrosur*, melyben Brazília, Argentína, Uruguay és Paraguay vagyis a MERCOSUR országok vesznek részt; a *Petrocaribe*, amely kezdetben tizennégy ország – Antigua és Barbuda, a Bahama-szigetek, Belize, a Dominikai Közösség, a Dominikai Köztársaság, Grenada, Guyana, Jamaica, Kuba, Saint Kitts és Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Suriname és Venezuela – együttműködése volt, majd 2007-ben hivatalosan is csatlakozott hozzá Haiti és Nicaragua; és a *Petroandina*, Bolívia, Ecuador és Kolumbia részvételével (Hernández, 2007). A *Petroamérica* – mint geopolitikai formáció – kihasználja a latin-amerikai szubregionalizáció kínálta lehetőségeket. Egyértelmű azonban, hogy Mexikónak a déli latin-amerikai perspektívában nem szán szerepet, tekintve, hogy ez az ország a NAFTA-n keresztül az energetika terén is igen szoros szálakkal kötődik északhoz.

A *Petroamérica* program életképességéhez három geopolitikai körülmény járul hozzá.

Az első az olajtól való függés, amit az USA és a nagy energiafogyasztó országok, valamint a felemelkedő gazdaságok tartanak fenn azzal, hogy folyamatosan fejlesztik iparukat és növelik energia-felhasználásukat. Ez az egyik fő oka az utóbbi öt évben a szénhidrogén árak jelentős emelkedésének. A második faktor a regionális kereskedelem kialakulása a Déli Kúpon és Közép-Amerikában. Bár az intézményesülés mértéke és az integráció sikere eltéréseket mutat, mégis lehetővé vált, hogy az energetikai ágazat is az együttműködés egy vonzó területe legyen a regionális társulás keretében, ugyanakkor garantálja az energiaellátás biztonságát az egyes országoknak. A harmadik tényező, ami kedvez a *Petroamérica* program kibontakozásának, az észak-amerikai illetve a déli latin-amerikai geopolitikai szemlélet vetélkedése két stratégiai jelentőségű területen. A közép-amerikai és a karibi térségben a PPP+C és a DR-CAFTA programok kerülnek összeütközésbe a *Petrocaribe*

céljaival és az ALBA terjeszkedési szándékával; az andoki térségben pedig a Kolumbia Terv és az Andoki Kezdeményezés (amit egyébként a mai napig leginkább sújt a provincializmus és az iparosodottság hiánya) céljai ütköznek a *Petroandiana*éval.

Ezek szerint a latin-amerikai geopolitikai diskurzusok alapvetően dél-amerikai karakterűek. Közülük az egyik különösen határozottan utasítja el a régióban érvényesülő észak-amerikai hegemoniát, illetve azokat a stratégiákat, melyek északnak kereskedelmi, politikai és katonai dominanciát biztosítanak. Ebben az összefüggésben az ALBA a hangadó, melynek, anyagi bázisa a *Petroamérica* energetikai program és a Dél Bankja, mint alternatív finanszírozási lehetőség a Dél–Dél kapcsolatokban. Egy más jellegű diskurzus folyik az UNASUR vezetésével. Ebben a társulásban erősebb az integráció, mely az ALBA-t is magában foglalja, kiegészül vele, ugyanakkor az anti-hegemonia kérdésének nem tulajdonít jelentőséget. A hangsúly inkább a regionális politikai autonómián van, és azon, hogy Dél-Amerika geopolitikai értelemben globálisan is versenyképes egységgé váljon. Az UNASUR vezető ereje a világhatalomként egyre inkább elismert Brazília, mely ennek a státusnak megfelelően igyekszik alakítani politikáját. A létrejövő hegemonia-ellenes félperiféria vezető ereje aktív külpolitikája révén Venezuela.

A latin-amerikai félperifériák meghatározása és jellemzése

Az internacionális illetve a szupranacionális Észak–Dél és Dél–Dél projektek a központi hatalmi blokkok és a periféria kapcsolatait meghatározó nemzetközi viszonyok újrendeződését és újjászerveződését idézték elő. Ennek során születtek olyan stratégiai döntések is, melyek a periférikus területek érdekei szerint befolyásolták a világrendszer konfigurációját. A latin-amerikai és a karibi térségben azok az államok tudják sikerrel irányítani ezeket a stratégiai lépéseket, melyek tényleges félperifériaként viselkednek.

Ez a helyzet Brazília esetében, mely megkérdőjelezi a centrum világhatalmi státusát, azzal, hogy maga is – az EU által már elismert – globális hatalomként jelenik meg. Mexikó az észak-amerikai stratégia mellé állt, annak ellenére, hogy ez alárendelt helyzetbe hozta a centrummal vagyis az USA-val szemben. Venezuela törekvései szintén figyelemre méltók. Ez az ország egyre erőteljesebben hallatja hangját, és felemelkedő félperifériaként viselkedik, mely kontinentális keretekben tervez. Stratégiáját hangsúlyos Észak-Amerika ellenesség jellemzi, több projektet kezdeményez a bolívari integráció nevében, a regionális politikai-ideológiai társulásokon keresztül a baloldali kormányok és társadalmi csoportok között, világviszonylatban pedig az *olajpolitika* eszközeit alkalmazza.

Ennek a latin-amerikai félperifériának a felemelkedése átrajzolja az együttműködés–rivalizálás térékét a hozzájuk kötődő államok vonatko-

zásában. Érdemes tehát bemutatni a három említett geopolitikai elképzelést képviselő országot, a világrendszerben elfoglalt pozíciójukat, illetve a világrendszerre gyakorolt hatásukat. Először is mérlegelni kell erejüket politika földrajzi perspektívából kiindulva, nemzetközi összehasonlításban. Másrészt meg kell vizsgálni külpolitikai lépéseiket a kontinens többi országával és más világrészekkel kapcsolatban. Erre azért van szükség, hogy átlássuk a nemzetközi rendszer fejlődését, és azt, hogy a regionális blokkok intézményrendszere hogyan épül ki. A félperifériák részéről ez a kérdés úgy merül föl, hogy milyen új pozíciót foglalnak el a nemzetközi rendszerben, globális hatalomként. Érdemes megvizsgálni azt is, hogy ezek a blokkok, melyek a világrendszerben növekvő politikai autonómiával vannak jelen, vajon kiegészítik-e egymást, vagy éppen ellenkezőleg, versengő félperifériák-e, és befolyásolják-e Latin-Amerika konszolidációját.

Ezeket a kérdéseket feltehetjük Mexikóra és Brazíliára vonatkozóan is. Mexikó állhatatosan törekszik arra, hogy bizonyos általános tekintélyre tegyen szert, mint az északiakkal szövetséges regionális nagyhatalom, Brazília viszont egyértelműen magán viseli a regionális hatalom jegyeit, és mind nagyobb sikerrel lép fel, mint szuperhatalom. Az alapvető stratégiai különbség külpolitikai vonatkozásban is feltűnő Latin-Amerika két legfontosabb tengely országa között. Mexikó esetében megkésettség tanúi vagyunk. Vicente Fox elnöksége óta jellemző az észak-amerikai centrumtól való erős függőség. Ez a pozíció alapvetően különbözik az ambiciózus brazil külpolitikáétól, ami apránként egyre nagyobb autonóm mozgásteret követel magának.

A továbbiakban az említett három latin-amerikai állam – Mexikó, Brazília és Venezuela – jellemzőit foglaljuk össze. Az előbbi kettőt, az elmúlt évtizedek folyamán tényleges félperifériaként ismerik el belpolitikájuk és a világrendszer struktúrájában elfoglalt helyük alapján, és úgy is mint, amelyek a többi ország *támaszaivá* váltak. A harmadik állam, Venezuela esetében a félperifériális aspirációkat segítő és hátráltató tényezőkkel egyaránt számolni kell.

Mexikó

Észak-amerikai geopolitikai pozíciójának előnyei illetve hátrányai miatt Mexikó paradox helyzetben van. Egyrészt fontos „*zsilip*” ország, ugyanakkor *természetes* közvetítő is szeretne lenni az észak-amerikai kolosszus és Latin-Amerika között. Ellentmondásos karaktere tehát abból adódik, hogy latin-amerikai országgént szeretne viselkedni, bár stratégiailag feltétlenül Északhoz zár. Ezt mutatja kereskedelmi függősége az Egyesült Államoktól, és az onnan érkező támogatástól, melynek összege 2007-ben elérte a 23,9 millió dollárt, ami az olajjövödelmek után Mexikó második legfontosabb bevételi forrása.

A gazdasági növekedésre vonatkozó mutatók rideg számai, az utóbbi három év 3,6%-os teljesítménye Mexikót olyan országok mögé utasították, mint Argentína, Brazília, Chile vagy Venezuela. Az Emberi Fejlődés Mutatójának (*Human Development Index*, HDI) 2007–2008-as adatai szerint Mexikó az 52. a világranglistán, a magasan fejlett csoportban; a társadalmi egyenlőtlenségeket jelző Gini-együtthatója azonban 46,1, nagyobb, mint Argentínáé, Chiléé, Uruguayé vagy Kubáé, bár alacsonyabb, mint Brazíliáé, Venezueláé és Kolumbiáé.

A napi 3,7 millió hordó nyersolajat előállító Mexikó a latin-amerikai kőolajtermelés kulcsországa. A világtermelés 4,8%-át adja, ami a térségre vetítve 34,7%. Ezzel – Venezuelát is megelőzve – régiójában Mexikó az első. Azonban tartalékai drasztikusan csökkennek, 2005-ben 48,8 ezer milliárd hordóról 13,7-re, a PEMEX olajtársaság kitermelési terve szerint 2012-re ez a mutató 4,7 milliárd hordóra esik vissza. Drámai változások előtt áll tehát az energetikai modell, melyet a mexikói Nemzeti Akció Pártjának (*Partido de Acción Nacional*) vezető körei támogatnak, és amelynek lényege az olajipar fokozatos megnyitása a magánszektor számára, összhangban a NAFTA energiabiztonsági célkitűzéseivel. Ezt a programot azonban erősen bírálja a mexikói szövetségi parlament ellenzéki pártja, a Széles Progresszív Front (*Frente Amplio Progresista*) és egyre többen ellenzője van a társadalom szélesebb rétegeiben is.

A stratégiai fontosságú energetikai szektorban – Brazílián és Argentínán kívül – Mexikónak jelentős az atomerőmű kapacitása is, ráadásul az ország délkeleti részén, Chiapas államban tetemes, eddig kiaknázatlan uránkészletre bukkantak. Ezek olyan tényezők, melyek a nemzetközi politika alakulását is befolyásolhatják.

Ami Mexikó katonai erejét illeti, figyelemre méltó, hogy hadikiadásai 2003 óta folyamatosan emelkednek. A legutóbbi hivatalos adatok szerint 2006-ban 6,07 milliárd dollárt költöttek erre a célra, ami a GDP 0,5%-a volt. Ezzel Mexikó a világranglista 162. helyén áll, Brazília és Chile mögött, megelőzve Venezuelát. A fegyverkezés és a haderőbővítés költségei miatt sok kritika fogalmazódott meg, a költségek mégis indokolhatók a katonaság és a belbiztonsági erők hagyományos feladataival, főként a kábítószerek kereskedelmének elleni harcban.

Mexikónak vannak a kontinens keretein túlmutató, a világrendszer centrális szereplőihöz és programjaihoz kötődő kapcsolatai. Ilyen 1994 óta tartó együttműködése, fejlesztési és adó-liberalizálási ügyekben, a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezetével (OECD), ehhez társul egy adósságtörlesztési program a Nemzetközi Valutaalap, a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (Világbank) részvételével, aminek azonban az a következménye, hogy a mexikói gazdaság által megtermelt minden egyes pesóból 37 centavot adósságszolgálatra költenek.

Mexikó az Európai Unióhoz – mint Amerikán kívüli centrumhoz – való közeledésével nem tudta diverzifikálni kereskedelmi kapcsolatait. Még az sem biztosított számára stratégiai partnerséget az EU-val, hogy egy

jó évtizede, 1997-ben aláírtak egy kereskedelmi együttműködésről szóló egyezményt. Pedig a partneri viszony szükséges lenne ahhoz, hogy Mexikó kivívja a globális hatalom státusát.

Dél-ázsiai kapcsolatrendszerében a legfontosabb lépés a Japánnal kötött 2004-es gazdasági társulási egyezmény aláírása volt. Azonban az ASEAN országokhoz való közeledéséből, mely megrekedt a nyilatkozatok és szándékok szintjén, nem születtek egyezmények. Annak ellenére, hogy Mexikó csereforgalma például Kínával bővült, ebben a régióban sem sikerült intenzív stratégiai kapcsolatokat építenie a diverzifikáció érdekében.

Gazdasági jelenlétét vagy vezetői ambícióit tekintve Mexikó a Dél–Dél együttműködési projektekben szintén nagy lemaradásban van, nemcsak Latin-Amerikán belül, hanem világviszonylatban is. Jól mutatja ezt halvány szereplése a G33-ak csoportjában a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) cancúni csúcsertekezletén 2004-ben. De marginális helyzetbe került a BRICS országcsoport (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-afrikai Köztársaság) találkozóin is, ami gyengítette latin-amerikai félperiféria jellegét. Ezeket a sikertelenségeket némileg ellensúlyozta a felemelkedő gazdaságok G5-nek nevezett csoportjában való részvétele Brazíliával, Indiával Kínával és a Dél-afrikai Köztársasággal; és a G7/8 fórumokon való szereplése 2003-tól kezdődően a 2008 júliusi, Japánban rendezett találkozóig. Mexikó ezen túlmenően az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjává vált a 2002–2003-as periódusban, és ezt szeretné megismételni 2009–2010-ben is.⁹

Az előbbieken számba vettük azokat a mutatókat, melyek rávilágítanak Mexikó alávett félperifériális jellegére. Bár a szubkontinensen még mindig fontos tényező, helyzete azonban alárendelt a centrumból irányított, a világgazdaságot meghatározó folyamatokban, különösen a kontinens legfontosabb aktorával, az Egyesült Államokkal szemben. Félperiféria ugyan, de diverzifikációs stratégiája korlátozott, hagyományos befolyási övezetében elvesztette vezető szerepét, elszigetelődött Latin-Amerikától és nincs önálló politikai programja a világrendszerben.

Brazília

Brazília konszolidálódott, mint tényleges latin-amerikai félperiféria, és még globális hatalmi ambíciói is megnövekedtek. Földrajzi méretei és elhelyezkedése kiemelkedő stratégiai jelentőségű állammá teszik, tekintve, hogy Perut és Chilét kivéve minden dél-amerikai országgal határos. A szubkontinens legnagyobb területű és legnépesebb országa, ráadásul, igen hosszú és kedvező adottságokkal rendelkező atlanti partvonala kulcsfontosságú a kereskedelem és az *off-shore* nyersanyag források kiaknázása szempontjából.

A CEPAL¹⁰ 2007-es adatai szerint Brazília kiváló gazdasági teljesítményt nyújt. A megelőző három évben 4%-os növekedésével dél-ame-

rikai viszonylatban biztos helyet vívott ki magának. Azonban az is igaz, hogy az Emberi Fejlődés Mutatójának 2007–2008-as listáján csak a 70. helyén áll, Argentína Chile és Mexikó is megelőzi. Gini-együtthatója pedig 57, ami arra mutat, hogy Latin-Amerikában Bolívia, Guatemala és Paraguay után itt a legnagyobb a társadalmi egyenlőtlenség. Ezzel az adattal Brazília a BRICS csoportban a második a Dél-afrikai Köztársaság után.

Az ország stratégiai szerepe szubkontinentális viszonylatban jórészt energetikai adottságainak köszönhető. Olajtermelése, bár 1995 és 2005 között 100%-kal emelkedett, jóval kisebb Mexikóénál és Venezueláénál. A *Petrobras* olajtársaság által 2007-ben felfedezett új lelőhelyek azonban 2020-ra a brazíliai tartalékok 40%-os növekedését eredményezhetik, ez a mennyiség megközelíti majd az arab országok vagy Venezuela készleteinek nagyságát.

Ráadásul Brazília évente majdnem 17 milliárd liter cukornád-etanolt állít elő, mint a világ legnagyobb termelője és exportőre. Arra törekszik – ahogy ez a G8 németországi találkozásánál is hangzott –, hogy vezetésével létrejöhessen egy alternatív erőforrás modell. Igaz ugyan, hogy egyre több kritika éri ezt az országot nagyarányú etanol termelése miatt, mondván, miért nem termel inkább élelmiszert a bio-üzemanyag helyett.

A nukleáris energia előállításához szükséges uránból Brazília rendelkezik a világ hatodik legnagyobb készletével, ennek eddig csak 30%-át tárták fel. A kormány az uránbányászat privatizációjával kívánja előmozdítani azt, hogy regionális szinten emelkedjen az atomerőművek részesedése az elektromos áram termelésben.

Brazília – Argentína támogatásával – 2006-ban elérte, hogy a Nemzetközi Valutaalap elengedje adósságait. Ez a lépés szimbolikus és tényleges értelemben is a gazdasági-pénzügyi függetlenség jele, azzal a domináns fejlesztési modellel szemben, amit a nemzetközi pénzügyi szervezetek a washingtoni kongresszus nyomására Latin-Amerikában az 1980-as évek közepe óta érvényesítenek. Ahogy az is ennek a jele, hogy a Valutaalap és a Világbank – Kína és Kuvait mellett – Brazíliát tekinti a harmadik legnagyobb hitelezőnek a feltörekvő országok között.

Igen fontos Brazília részvétele a G4 csoportban (Németországgal, Japánnal, Indiával), melynek az a célja, hogy előmozdítsa az ENSZ Biztonsági Tanácsának reformját, az állandó tagok létszámának növelésével. Persze, az új helyek közül egyet Brazília szeretne megszerezni. Annak ellenére, hogy az ország nem tagja a G8-nak, diplomatai részt vettek a szervezet 2006-os csúcstalálkozásán és szorgalmazták – egyebek mellett – a Dél-Dél kooperációt. A BRIC csoport megalakulása, melyhez Oroszország, India és Kína után a Dél-afrikai Köztársaság is csatlakozott, a Moszkva–Újdelhi–Peking háromszög Latin-Amerika irányú bővítését hozta. Ezek az eredmények jól mutatják, hogy Brazília lett a dél-amerikai érdekek első számú szószólója, és igazolják, hogy ennek az országnak van geopolitikai koncepciója és alkalmas a globális vezető szerepre.

Brazíliaan ez a tekintélye különösen jól érzékelhető a G20-as csoport dohai fordulónak nevezett tanácskozásai kapcsán, ahol újtára indult egy éhség és szegénység ellenes program is, Franciaország és Chile bevonásával, alternatív pénzügyi forrásokat keresve a fejlesztési stratégiához. Ugyanakkor a baloldal kritikusan áll a vezető szerep kérdéséhez, bírálja például a haiti békemisszióban 2004 óta résztvevő, jelentősebb brazil kontingens kiküldését.

Brazília fontosságát végül az is mutatja, hogy 2007-ben a lisszaboni csúcstalálkozón az Európai Unió is elismerte nagyhatalmi státusát, ehhez hasonló eddig még csak az USA-val, Kanadával, Oroszországgal, Kínával, Indiával és Japánnal történt. Ez a gesztus ugyanakkor felborította a latin-amerikai regionális egyensúlyt, melyben korábban Mexikó és Brazília azonos szinten volt.

Venezuela

Venezuela helyzete Dél-Amerikán belül komplikáltabb. A térség vezető állama, mely egyrészt befolyásolni, sőt irányítani tudja a közös regionális együttműködési törekvéseket, főként az energiaszektorban. Mivel hegemonia-ellenessége közismert, és mivel megkérdőjelezi a periféria kizsákmányolásának, a centrumtól való függésének alapjait a világrendszerben, ideológiai síkon is hangadó. Ezzel a világnézeti vezető szereppel azonban előtérbe kerül Hugo Chávez elnök személye, akinek megosztó lépései gyakran a latin-amerikai szomszédokkal való diplomáciai konfliktusokhoz, politikai eltávolodáshoz vagy geopolitikai feszültségekhez vezetnek. Ez történik például a kolumbiai határon, ahol igen feszült a helyzet, hiszen a térségben Kolumbia az USA legfontosabb stratégiai bázisa.

A venezuelai állam erejét mutatja, hogy a GDP 2007-ben 8,5%-ot meghaladó mértékben nőtt, ez Latin-Amerikában a legjobb eredmények között van, és főként az olajárak emelkedésének köszönhető. Ugyanakkor az Emberi Fejlődés Mutatója csak közepes fejlettségre utal, az ország a világranglista 74. helyén áll. A Gini-együttható 48,2, ami a jövedelem-eloszlás tekintetében kisebb egyenlőtlenséget jelöl, mint Brazília, Mexikó, Kolumbia vagy Chile esetében.

A venezuelai katonai kiadások a 2006/2007-es kimutatások¹¹ szerint elérték a 4 milliárd dollárt, ami a 2005-ös adatokhoz képest 12,6%-os növekedést jelent. Alapvetően stratégiai lépés az Oroszországgal aláírt fegyvervásárlási egyezmény, illetve az első latin-amerikai Kalasnyikov gépfegyver-gyár tervezett felállítása, szemben az USA által bevezetett fegyverembargóval, illetve a Venezuela területi szuverenitására nézve potenciális fenyegetést jelentő vádakkal.

A természeti erőforrások körében az olaj jelenti Venezuela fő bevételi forrását, és legfontosabb geopolitikai fegyverét. Energetikai világhata-

lomként felerősödik regionális vezető szerepe is. A kontinens legnagyobb készleteivel rendelkezik, a 8,5 milliárd hordót meghaladó mennyiséggel Venezuela világviszonylatban a hatodik. Ugyanakkor legnagyobb fogyasztóssága, hogy a hazai ipar nem rendelkezik a készletek feldolgozásához szükséges finomítókkal és petrokémiai kapacitással. Ez az adottság az ország erőteljes, paradox függőségét okozza az Egyesült Államokkal szemben, ami még mindig a venezuelai nyersanyag legnagyobb felvásárlója, egyben a benzin és más kőolaj-származékok legnagyobb beszállítója.

A *Petroamérica* program az energetikai integráció legfontosabb eleme Latin-Amerikában, egyben a leghatékonyabb geopolitikai fegyver is, amivel Venezuela megszilárdíthatja regionális vezető szerepét. Az olajpolitika útján nyújtott pénzügyi segítsége már így is rekord szintet ért el, több, mint amit az USA szán azoknak a karibi országoknak, melyek részesednek a *Petrocaribe* programból is.

A nemzetközi kapcsolatok területén Hugo Chávez az OPEC központi figurájává vált, mivel szorgalmazza a szervezet újjáélesztését. Tagjai közül tíz arab országot keresett fel – köztük Irakot, Iránt és Líbiát –, majd 2000-ben csúcstalálkozót hívott össze Caracasba. Álláspontja szerint nagy szükség van arra, hogy a tömörülés új politikai profilt kapjon, és hogy az olaját geopolitikai fegyverként használja azzal a fenyegetéssel szemben, ami az USA részéről éri a tagországokat, különösen Iránt. Az energiapolitikában való aktív részvétel egyenes következménye, hogy Venezuela az OPEC gáz-programjának is egyik motorja lett. Ebben a kezdeményezésben, amit Oroszország, Irán, Katar és Algéria szintén támogat, Venezuela összekötőként működik Bolívia és a világ más, nagy gázkészletekkel rendelkező államai között. (Jalife, 2007.)

Az olajdiplomácia mellett Chávez ideológiai téren is keresi az együttműködés lehetőségeit. Regionális kezdeményezése, az ALBA, modell értékű a latin-amerikai integráció folyamatában. Azonban venezuelai iniciatívaként és vezetéssel körvonalazódik a XXI. századi szocializmus programja is, a XX. századi szocialista állam megújításáról, illetve a szocialista piacgazdasági rendszerről (például Kínában vagy Vietnamban) folyó vitával. Olyan elmélet kidolgozása történik, mely a társadalom, a politika és a gazdaság alternatív szerveződésének modelljét állítja szembe a világrendszer centrumának módszereivel fenntartott *status quo*-val, hogy megváltoztassa az eddigi kizsákmányoló kapitalista berendezkedést (Houtart, 2007). A projekt hatását erősíti a latin-amerikai regionális integráció és a venezuelai rezsim nemzeti politikájának biztos legitimitása.

Venezuela vezető szerepe egyre nyilvánvalóbb. A Déli Kúp integrációs folyamatának irányítójával, Brazíliával folyó vetélkedése kapcsán azonban Rafael Calduch (2007) megjegyzi, hogy bár geopolitikai értelemben kritikus tömeget képvisel és vannak bizonyos hatalmi eszközei is, főleg az energetika terén, mégsem kerülhet a globális élvonalba, ellentétben brazil

rivalisával, akit a világrendszer centrumában is úgy tartanak számon, mint Latin-Amerika politikai és gazdasági érdekeinek hiteles szószólóját. A Chávez-féle diskurzus ellentmondásai és korlátai ellenére Venezuelának azért megvan a maga geopolitikai koncepciója, összhangban azzal, hogy az ország a hegemonia-ellenes félperiféria *statusára* pályázik, és kiemelkedő szerepet játszik a latin-amerikai integrációs programok megszilárdításában.

*A latin-amerikai civil társadalmak transznacionális szereplői,
és hegemonia-ellenességük tényyerése a világrendszerben*

A világrendszer dinamikájában forgó, együttműködő–rivalizáló országok és a növekvő jelentőségű együttműködési rendszerek körül új játékszabályokat és geopolitikai kereteket formál az előbbieken bemutatott latin-amerikai félperifériák felemelkedése. Egyikőjük sem vonhatja ki magát a neoliberalizmus ellenes – nemzeti és szupranacionális szintű – társadalmi mozgalmak hatása alól, hiszen ezek nem kizárólag az utóbbi idők *baloldali* kormányai által irányított országokban jelentkeznek, hanem ezek keretein túl is nagy befolyással vannak az újonnan körvonalazódó szabályokra és körülményekre. Ők azok, akik alternatívát kínálnak a régi rendszerrel, a hegemoniával, vagy ha úgy tetszik, a világrendszer domináns társadalom-felfogásával szemben.

Az általuk átformált közeg úgy is értelmezhető, mint egyfajta utópikus térelmélet megvalósulása, mely szemben áll az uralkodó elmélettel és praxissal, és amit a civil társadalom *nonkonformizmusának* és *új szükségleteinek* napi gyakorlata táplál (Lefebvre, 1974). Az utóbbi évtizedben különböző nemzetközi fórumok, hálózatok és programok jöttek létre az ellenállás jegyében. Sikerült elérniük, hogy területileg is elhatárolódjanak, létrehozva egyfajta *ellen-területet*, szemben a világrendszer domináns színtereivel, melyeket ugyanakkor igyekeztek bomlasztani, akár azzal is, hogy mesterséges képződményeknek kiáltották ki őket (ami meggyengülésükhöz, esetleges összeomlásukhoz vezethet), vagy azzal, hogy felélesztették ugyan, de ki is sajátították őket (Cairo, 2007).

Az első módszer jól tetten érhető a Kontinentális Társadalmi Szövetség (*Alianza Social Continental* – ASC) nevű civil szervezet tevékenységében, mely főként a szabadkereskedelem ortodox elveit támadja Latin-Amerikában. Kontinentális kampányt szerveztek az FTAA és a NAFTA működése, valamint az USA és a latin-amerikai országok közötti bilaterális egyezmények ellen. Ezzel párhuzamosan az amerikai népek csúcstalálkozójának megnőtt a jelentősége. Életre hívásában az amerikai elnöki csúcscsokkal szembeni távolságtartó kritika fejlődik ki. Keretei között egymásra találnak a szívós ellenállás hálózatai és programjai, melyek a FTAA-t és a szabad kereskedelmet mesterséges képződménynek bélyegzik. Az amerikai népek harmadik csúcstalálkozására 2005-ben,

Mar del Platában (Argentína) került sor. Ennek a fórumnak is része volt abban, hogy az FTAA eredeti konstrukciója összeomlott, tevékenysége a továbbiakban arra irányult, hogy az FTAA *töredezett*, új formában se működhesen tovább. Az együttműködésre vonatkozóan saját koncepcióval rendelkeznek, amit az ALBA, mint a latin-amerikai integráció alternatív szervezete, melegen támogat.

Más módszert alkalmaznak azok a latin-amerikai társulások, melyek ki akarják sajátítani és új tartalommal kívánják megtölteni a korábban domináns szervezeteket. A térségben a legjobb mai példa erre a Társadalmi Világforum (TVF), mely a neoliberalizmus ellenesség számos politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és ökológiai irányzatát fogadja magába.

Az TVF nem csak azokat tömöríti, akik szemben állnak a davosi Világgazdasági Fórummal (WEF) vagy kimaradtak belőle. Sikert ért el egy nyitott, globális színteret formálni, ahol bábeli zűrzavarban találkoznak össze a nyelvileg, filozófiailag eltérő, és a nyugati életszemlélethez különböző módon viszonyuló mozgalmak, szervezetek és célkitűzések. Közös bennük az, hogy tisztelik az emberi méltóságot, és vallják a világ megváltoztathatóságának utópiáját. Egyes szerzők, mint például Boaventura de Sousa Santos rámutatnak arra, hogy ezek a heterogén ellen-világ színterek bizonyos vonatkozásban gyengék, mivel nincs válaszuk olyan kérdésekre, mint „mivégre is cselekszünk, milyen feltételekkel és előnyökkel jár, és kinek is jó ez a sokféleség” (Souza, 2008, 45. o.). Ez a gondolat, ha tetszik, a hagyományos baloldali homogenitás eszmét alkalmazza az új mozgalmakra is.

Ezt a fajta gyengeséget ellensúlyozhatják az „összetettség előnyei. Éppen a különbözőséget kell hangsúlyozni és elfogadhatóvá tenni azoknak a mozgalmaknak és szervezetek, melyek magukban nem teljesek, hiszen csak egy részterületért tudnak harcolni, politizálni vagy filozófiát kidolgozni.” (Souza, 2008, 46. o.) Ilyen módon a sokféle tökéletlenség platformja lehet a TVF, mely számos utópisztikus gondolatot és gyakorlati elképzelést ölel fel, és a baloldali ellenállás egyetemes modelljét követi a centrum geopolitikai törekvéseivel szemben, köztük a Dél–Dél társulásokkal szemben is, melyeket szintén gyakran kritizálnak saját társadalmuk részéről.

Egy másik módszere is van annak, hogy egy régebbi integrációt új tartalommal lehessen megtölteni. A MERCOSUR országok civil kezdeményezései erre vállalkoznak, mikor a szervezetet *népek* együttműködésévé kívánják tenni. Olyan fórummá, mely valóságosabb és hatékonyabb, mintha csak hivatalnokai működtetnék. Ez az átalakító munka vezetett a MERCOSUR társadalmi és szolidaritási programjának létrehozásához. Célja, hogy erősítse a régióban az állampolgári aktivitást. Ehhez egy dokumentumot (*Carta Social del Mercosur*) is elfogadott, mely hatékonyabbá teszi az integráció hivatalos szerveit.

A kezdeményezések harmadik csoportjába tartozik Evo Morales elnök javaslata a népek csúcstalálkozója és az ALBA keretében, a népek kö-

zötti kereskedelmi egyezményről. Ez az iniciativa sem csak egyszerűen úgy értelmezhető, mint a működő liberális gazdasági modell, vagy az országok közti kereskedelmi kapcsolatok egyetlen lehetséges formájaként beállított szabadkereskedelem, vagy a korábbi gazdasági együttműködési megállapodások kritikája. Az üres ellenkezés helyett sokkal inkább szól ez annak megértéséről, hogy „a kereskedelem nem pusztán önmagáért való dolog, hanem a fejlődés eszköze, ezért nem alapulhat kizárólag a piacok teljes liberalizációjára és az állami szerepvállalás háttérbe szorítására, hanem elő kell mozdítania a népek jólétét is” (CENDA, 2006).

A tiltakozások egy erőszakosabb példája a *zapatista* mozgalom a mexikói Chiapas államban. Elképzelésük szembehelyezkedik a politika és a helyi adminisztráció működésével, mely a mexikói állam struktúrájába illeszkedve a homogenizációra és a centrum dominanciájára épül. A mozgalom autonómiára törekszik, arra hivatkozva, hogy a mexikói politikai szisztéma mesterséges képződmény, az indián népek és más neoliberalizmus ellenes társadalmi csoportok szempontjából. Bár helyi szerveződésként indult, 2003-as programjával (*Plano La Realidad-Tijuana*) országos szintűvé vált. Ebben a zapatisták arra buzdítanak, hogy „a helyi adottságokkal összhangban, az ország egész területén mindenki segítse elő és védelmezze az önrendelkezés és az önkormányzás formáit” (EZLN, 2008). Ezeknek az elképzeléseknek a középpontjában, az egyetemesség, emberi méltóság, az ellenállás jogának és a népi önszerveződésnek a tiszteletben tartása, és a hatalom nélküli világ utópiája áll. A program szimbolikusan is elhatárolódik a mexikói állam geopolitikai elképzeléseitől, a PPP+C, NAFTA, vagy az SPP szellemétől.

A latin-amerikai társadalmi erők egy másik speciális formája a bolíviai indiánok mozgalma. Ez a kezdeményezés a politizálás alsóbb szintjeinek aktivizálódása nyomán, 2006-ban konkrét formát öltött, és demokratikus módon utat talált az államhatalomhoz is. A bolíviai indián mozgalom egy állam és rendszer ellenes társadalmi megmozdulást kanalizált egy pártban (*Movimiento al Socialismo*), majd az ország kormányzatában. Ilyen módon egy olyan társadalmi mozgalom jött létre, mely birtokba tudta venni a modern állam hagyományos döntéshozó mechanizmusát, és úgy tudta befolyásolni a működését, hogy a népek csúcstalálkozója, a népek közötti kereskedelem és az indián autonómia eszményeinek irányába tolódjon el. Ez az átalakítási folyamat kompromisszumokra épül, és arra, hogy a mozgalom társadalmi bázisát jelentő rétegek problémáira választ keres.

Amint az előzőekből kitűnik, az ellenállás különböző megnyilvánulási formái közül a régió félperifériális országai valamint a nemzetek feletti Észak–Dél illetve Dél–Dél kapcsolatrendszer három, markánsan különböző geopolitikai elképzelést követnek. Az egyik radikálisan szembehelyezkedik a hatalomgyakorlás bármely formájával, melyet a világrendszer erősebb szereplői a gyengébbekkel szemben alkalmaznak. Az ellenállásnak ez a formája az önszerveződésre épít, ahogy például a

zapatista mozgalom vagy az andoki indián mozgalmak, melyek a kontinentális összefogás lehetőségeit is keresik.

A másik reformok útján szeretné kibékíteni a társadalmi mozgalmak és az állampolgári kezdeményezések, valamint az egyes államok és a szupranacionális blokkok (pl. a népek Déli Közös Piaca vagy az UNASUR) elképzeléseit. Végül a harmadik tendencia a társadalmi mozgalmak együttműködését és kiegyezését keresi az állammal és a regionális kezdeményezésekkel, erősítve a Dél–Dél együttműködést. Ilyen a bolíviai indián mozgalomnak és a venezuelai bolíviai mozgalomnak az államhoz és az ALBA-hoz való viszonya.

Felhasznált irodalom

BALANCE de política estratégica de defensa y asuntos exteriores. Sistema de Información Global, [S.l.] 2006/2007.

BALLESTER, Horacio: La adaptación al siglo XXI de la vieja doctrina de la seguridad nacional. *Agencia Latinoamericana de Información*. 2008. www.alainet.org/active/24020. (Letöltés: 2008. május.)

BUZAN, Barry et al.: *Regions and powers. The structure of international security*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

CAIRO, Heriberto: La definición de mesoamérica. In: PRECIADO, Jaime – ROCHA, Alberto (Ed.): *La construcción de una región. México y la geopolítica del Plan Puebla Panamá, UCM/Catarata*. Madrid, UCM, 2007.

CALDUCH, Rafael: Venezuela no puede competir con el liderazgo que ejerce Brasil. Interjú a *Diario Clarín* című lapban, Buenos Aires, 2008. ápr. 9.

CECEÑA, Ana Esther: La base de Manta. Posición neurálgica de Estados Unidos en la región andino-amazónica. *Observatorio Latinoamericano de Geopolítica*. www.geopolitica.ws/leer.php/12. (Letöltés: 2008. május.)

CENDA. Centro de Comunicación y Desarrollo Andino. TCP: la propuesta boliviana para un comercio justo entre los pueblos. Cochabamba-Bo, 2006. Disponible em: www.constituyentesoberana.org/info/?q=node/316. (Letöltés: 2008. május.)

EZLN-CCRI-CG, *Plan realidad-Tijuana*. www.nodo50.org/pchiapas/chiapas/documentos/caracol/caracol9.htm. (Letöltés: 2008. május.)

HERNÁNDEZ B., Loyola: *Petroamérica y la integración energética de América Latina y el Caribe*. Caracas: Instituto de Altos Estudios Diplomáticos Pedro Gual, 2007.

HOUTART, François: Socialismo del siglo XXI, construcción intelectual, eslogan político o expresión de las luchas anti-sistémicas. In: *SEMINARIO EN MEMORIA DE ANDRÉS AUBRY*. Tuxtela Gutiérrez-Mx: Universidad de la Tierra de San Cristóbal de Las Casas, 2007.

JALIFE, Alfredo: Nueva OPEP del gas contra EU y la UE, *Diario La Jornada*, [S.l.], 2007. márc. 25.

JONES, Richard – HILDRETH, S. A. (Ed.): *Emerging powers: defense and security in the third world*. New York, Preager, 1986.

LEFEVRE, Henri: *La production de l'espace*. Paris, Anthropos, 1974.

MERLE, Marcel: *Sociología de las relaciones internacionales*. Madrid, Alianza, 1976.

MPPRE. Ministerio de Poder Popular para las Relaciones Exteriores. *Fundamentos filosóficos de la nueva integración del Sur*. Caracas, Instituto de Altos Estudios Diplomáticos Pedro Gual, 2007.

NOLTE, Detlef: *How to compare regional powers: analytical concepts and research topics*. Germany, German Institute of Global and Area Studies, 2007.

NYE, Joseph: The challenge of soft power. *Time*, Washington, www.time.com/time/magazine/article/0,9171,21163,00.html, (Letöltés: 1999. febr. 22.)

PRATT, C. (ed.): *Middle power internationalism: the North-South dimension*. Kingston – Montreal, McGill-Queens University Press, 1990.

PRECIADO, Jaime: La alianza para la seguridad y la prosperidad de Norteamérica: baja institucionalización sin contrapesos ni agenda social. *Revista Configuraciones*, Jalisco-Mx, Universidad de Guadalajara, No.1 2008. jan-jún.

PNUD. *Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo. Reporte sobre el Desarrollo Humano, 2007/2008*. Manágua, Nicaragua, 2007/2008.

RAMOS, Pablo: Sin símbolos ni platillos nació la UNASUR. *Agencia Latinoamericana de Información*, 2006. www.alainet.org/active/24265. (Letöltés: 2008. május.)

SOUZA SANTOS, Boaventura: El Foro Social Mundial y la Izquierda Global. *El Viejo Topo*, Madrid, Universidad Complutense Madrid, No. 240, 2008.

TAYLOR, Peter – FLINT Colin: *Geografía política. Economía-mundo, Estado-nación y localidad*. Madrid, Trama Editorial, 2002.

Jegyzetek

¹ A szerző köszönetet mond Pablo Uc nemzetközi szakértő közreműködéséért.

² Utalás a stratégiai partnerség jegyében rendezett 2007. július 4-i lisszaboni EU–Brazília csúcstalálkozóra. (A ford.)

³ A csúcstalálkozó megállapodás nélkül ért véget. Nem sikerült elfogadtatni az összamerikai szabadkereskedelmi övezet létrehozására vonatkozó tervet, elsősorban Brazília, Argentína és Venezuela ellenállása miatt. A tárgyalásokat a helyszínen tiltakozó tömegdemonstrációk és zavargások is kísérték. (A ford.)

⁴ George W. Bush közvetlenül megválasztása után (2000) kezdeményezett drog ellenes együttműködést Bolívia, Peru, Ecuador, Venezuela, Kolumbia, Panama és Brazília részvételével. (A ford.)

⁵ Bolívia, Kolumbia, Ecuador és Peru textilipari termékeire vonatkozó import-korlátozás az Egyesült Államok piacán, 1992 óta. (A ford.)

⁶ Ennek elemei a comalpai nemzetközi repülőtér El Salvadorban, a Beatrix Királynő és a Hato repülőtér Aruba és Curaçao szigetén (Holland Antillák), Venezuelától északra, illetőleg az Eloy Alfaro repülőtér, az ecuadori Manta városában. Ezeknek az új műveleti központoknak, melyeket előbb *Foreign Operating Locations* (FOL), majd *Cooperative Security Locations* (CSLs) néven emlegettek, kommunikációs rendszerük korszerű, hatókörük a *just is time* piaci logika szerint változtatható és hatékonyan működnek a mindenkorai igényeknek megfelelően. (Ceceña, 2008).

⁷ A brazil kongresszus 2009. december 19-én végül ratifikálta Venezuela csatlakozási okmányát. A paraguayi parlament azonban, mely szintén ellenezte a bővítést 2010. májusi határozatában ismét Venezuela felvétele ellen foglalt állást. (A ford.)

⁸ Kiemelendő a 2007 végén Izraellel kötött szabadkereskedelmi egyezmény jelentősége, hiszen ez az első, a kontinens határain túlmutató ilyen jellegű kezdeményezés.

⁹ Ez sikerült is, Mexikó a Tanács megválasztott, nem állandó tagja 2009–2010-ben. (A ford.)

¹⁰ Az ENSZ latin-amerikai és karibi ügyekkel foglalkozó gazdasági bizottsága (*United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean*). (A ford.)

¹¹ Balance de política estratégica de defensa y asuntos exteriores. Sistema de Información Global, [S.l.] 2006/2007.

(A magyar fordítás az eredetileg spanyol nyelvű tanulmány portugál fordításából készült: SciELO – Scientific Electronic Library On-line, Caderno CRH, vol. 21. no 53, 2008. május–augusztus;

http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0103-49792008000200005)

(Fordította: Szilágyi Ágnes Judit)